

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ- ВОЛОНТЕРІВ ДО РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

У статті розглядаються ключові підходи до вивчення психологічної готовності до волонтерської роботи. Надано теоретичне обґрунтування моделі формування психологічної готовності студентів-волонтерів до роботи з людьми похилого віку.

Ключові слова: волонтер, волонтерська діяльність, психологічна готовність.

В статье рассматриваются ключевые подходы к изучению психологической готовности к волонтерской деятельности. Предоставляется теоретическое обоснование модели формирования психологической готовности студентов-волонтеров к работе с людьми пожилого возраста.

Ключевые слова: волонтер, волонтерская деятельность, психологическая готовность.

Постановка проблеми. Як і в усьому світі, демографічна ситуація в Україні набуває тенденції до збільшення відсотка людей похилого віку. Україна належить до найбільш демографічно проблемних країн світу. За статистикою, в Україні кожний четвертий житель – пенсіонер за віком, а кожний п'ятий подолав 50-річний бар'єр. Процес збільшення відсотка людей похилого віку від загальної кількості населення здійснюється на фоні ускладнення соціально-економічної ситуації. Погіршення фізичного та психічного здоров'я, зменшення здатності до самообслуговування, матеріальні проблеми ставлять людей похилого віку у ранг найбільш незахищених верств населення, які потребують особливої уваги з боку суспільства.

Пошук нових форм роботи з такими людьми є важливим і актуальним завданням сьогодення. В цьому плані студентська молодь має значний потенціал. Значна кількість представників студентства мають активну життєву позицію і здатні допомогти у вирішенні низки питань, пов'язаних з наданням необхідної

підтримки людям похилого віку. Це зумовлює науковий і практичний інтерес до проблеми психологічної готовності студентів до волонтерської роботи з людьми похилого віку.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз наукової літератури засвідчив, що проблема психологічної готовності до діяльності багатьма дослідниками визначається як актуальна і така, що викликає підвищений науковий інтерес. На увагу заслуговують дослідження змістовної характеристики поняття „готовність” (О.Г. Асмолов, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, П.С. Перепелиця, С.Л. Рубінштейн, С.Д. Узнадзе та ін.); структури готовності (Ф.Н. Гоноблін, В.А. Крутенький, Н.В. Кузьміна та ін.); аналіз структурних компонентів і показників готовності до діяльності (А.Ц. Пуні, В.А. Семиченко, В.О. Сластьонін та ін.); пошук шляхів оптимізації процесу формування готовності до різних аспектів діяльності. У визначенні компонентів готовності до діяльності та шляхів її оптимізації важливу роль відіграють дослідження діяльності як психологічної категорії на методологічному рівні (О.М. Леонтєв, С.Л. Рубінштейн); специфіки різних видів діяльності – педагогічної (Г.О. Балл, Ф.Н. Гоноблін, І.А. Зязюн, Т.С. Яценко), управлінської (О.О. Акімов, О.В. Бойко, Ю. Молчанова), інженерної (С.М. Кучеренко, Р.М. Макаров), творчої (В.О. Моляко, В.В. Рибалка, В.А. Роменець) тощо.

Проблема готовності до волонтерської роботи розглядалась в роботах А.Й. Капської, О.В. Безпалько, О.С. Азарової, І.Груца-Мьонсік та ін. Специфіка роботи з людьми похилого віку в сучасній науці досліджувалася в роботах О.В. Краснової, Е.Є. Чеканової, М.Д. Александрової, ін.

Однак, незважаючи на актуальність даної проблеми, на сьогоднішній день в науці не існує чіткої моделі формування готовності волонтерів до роботи з конкретними категоріями клієнтів, що зумовило вибір теми: “Теоретична модель формування психологічної готовності студентів-волонтерів до роботи з людьми похилого віку”.

Мета: розробка науково обґрунтованої моделі формування психологічної готовності студентської молоді до волонтерської роботи з людьми похилого віку.

Викладення основного матеріалу. Для розробки теоретичної моделі формування психологічної готовності студентів-волонтерів до роботи з людьми похилого віку необхідно, узагальнивши результати теоретичних і емпіричних досліджень, визначити підходи до вичення проблеми психологічної готовності в сучасній науці, виділити її компоненти та умови її формування.

Аналіз напрацювань дослідників з проблеми готовності до діяльності продемонстрував неоднозначність і різноплановість підходів до визначення і характеристики даного феномена.

У психологічній науці психологічну готовність розглядають з позицій кількох наукових підходів. Функціональний підхід (Є.П. Ільїн, М.Д. Левітов, Л.С. Нерсесян, О.Ф. Генов, Є.О. Мілерян, К.К. Платонов, А.Ц. Пуні та ін.) досліджує психологічну готовність до діяльності як чинник працездатності, активізації психічних функцій тощо. Діяльнісний підхід передбачає вивчення готовності як певного стану особистості, як психологічної умови успішного виконання діяльності, як вибірково-усвідомленої активності, яка спонукає особистість за діяльності [9]; як психологічної установки, що функціонує на фоні загальної активності особистості, як стану, що передує усвідомленій поведінці, як соціально фіксованої установки, характерної поведінки особистості у суспільстві (Є.Кузьмін, В.Ядов та інші) [4].

Особистісний (особистісно-орієнтований) підхід розглядає готовність як складне особистісне утворення, багатопланову і багаторівневу структуру якостей, властивостей і станів, які у своїй сукупності дозволяють конкретному суб'єктові успішно виконувати діяльність (К.Дурай-Новакова, М.Дяченко, Л.Кандибович, В.Сластьонін та ін.).

Відповідно до основного методологічного принципу психології – єдності свідомості і діяльності, розкритого у працях Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, Б.Г. Ананьєва, Б.М. Теплова, Г.С. Костюка та інших – якості особистості виявляються і формуються в діяльності. Діяльність особистості є тим механізмом, який дозволяє перетворювати сукупність зовнішніх впливів у власне розвиваючі зміни, у новоутворення особистості як продукти розвитку.

Волонтерська діяльність, з наукової точки зору, за своєю суттю наближена до трудової діяльності, хоча як волонтери виступають часто люди, які не є професіоналами в даному виді діяльності. Специфіка волонтерської діяльності полягає в тому, що здебільшого не ставить високих вимог до професійних здібностей і навичок особистості, досвіду виконання діяльності, однак ставить підвищені вимоги до особистості волонтера [12].

Більшість науковців і менеджерів волонтерського руху стоять на позиціях, що готовність людини до волонтерської діяльності є своєрідним даром і визначається наявністю у людини певного набору особистісних якостей. Західні дослідники називають серед цих якостей такі, як соціальна відповідальність, соціальна

активність, готовність до безкорисливого служіння суспільству, альтруїзм, моральність, екстравертованість, лагідність, врівноваженість, впевненість в користі своєї праці. Тож, на нашу думку, психологічну готовність студентів до волонтерської роботи слід визначати з позиції особистісного підходу, згідно з яким психологічна готовність розглядається як складне особистісне утворення, багаторівнева та багатопланова система якостей і властивостей особистості, які у своїй сукупності дозволяють певному суб'єкту ефективно виконувати конкретну діяльність (В. Моляко) [6].

Важливою складовою психологічної готовності студентської молоді до волонтерської роботи з людьми похилого віку слід також вважати вікові особливості волонтерів. З одного боку, студентська молодь розглядається як найбільш активна в соціальному плані категорія населення, здатна брати участь у вирішенні складних суспільних проблем, з іншого – сприйняття молоддю старості як процесу інволюції, а старих людей як деградуючого покоління з застарілими поглядами на життя, порушеннями інтелектуальної сфери є одним з найвагоміших показників неготовності молоді працювати з людьми похилого віку [12].

За основу для здійснення аналізу психологічної готовності студентської молоді до волонтерської роботи з людьми похилого віку ми обрали концепцію тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості (В.В. Рибалка) [8], а саме, її соціально-психолого-індивідуальний вимір. Згідно з даною концепцією, соціально-психолого-індивідуальний вимір структури особистості включає 7 підструктур: здатність до спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, досвід, інтелект, психофізіологія. Автор визначає такі види психологічної готовності до діяльності (за психологічним змістом): комунікативна готовність, мотиваційно-сміслова готовність, характерологічна готовність, рефлексивна готовність, едукаційна готовність, інтелектуальна готовність, психофізіологічна готовність. Для зручності теоретичного аналізу та розробки експериментальної програми ми виділили такі складові психологічної готовності.

Мотиваційно-сміслова. Включає в себе сформованість мотиваційних якостей особистості: сформованість ціннісних орієнтацій, спрямованість на суспільно-корисну діяльність, альтруїзм, мотивація аффіліації, мотивація досягнення успіху.

Когнітивно-едукаційна. Передбачає високий рівень розвитку соціального інтелекту (когнітивний компонент), наявність знань

про предмет діяльності та вікові особливості людей похилого віку, побутових навичок (едукативний компонент).

Комунікативно-рефлексійна. Передбачає сформованість комунікативних (комунікативний компонент), організаційних (інтерактивний компонент) здібностей, емпатії (перцептивний компонент), а також здатності до адекватної оцінки себе як особистості та суб'єкта діяльності (рефлексивний компонент).

Характерологічна. Передбачає сформованість стійких рис, необхідних для успішного виконання діяльності: відповідальність, самоконтроль, толерантність, безконфліктність, самостійність, екстраверсія, емоційна стійкість тощо.

В зв'язку зі складністю самого феномена психологічної готовності до діяльності складним і багаторівневим є і процес її формування.

А.Г. Ковальов вважає, що „формування психологічної готовності до діяльності означає не що інше, як утворення тих необхідних суб'єктивних умов чи властивостей особистості, що забезпечують можливість людині свідомо та добросовісно, зі знанням справи працювати в колективі чи для колективу” [5]. Цим самим дослідник акцентує увагу на доцільності формування саме особистісних якостей і психологічних підструктур індивіда, тому що, в першу чергу, саме вони забезпечують його свідому, добросовісну і компетентну працю. Такий підхід є виправданим, оскільки його змістовна складова корелює з іншими складовими психологічної готовності – базовою (зокрема характерологічною) і програмованою (мотиваційною та інтелектуальною) (Е.П.Корабліна) [2] та потребами, мотивами, психологічними якостями особистості, настановами і станами (П.П.Горностай) [3].

При визначенні й формуванні особистісної готовності слід пам'ятати, що її полярні (соціальні й індивідуальні) складові, комунікаційні і мотиваційні, з одного боку, та інтелектуальні й психофізіологічні, з іншого, принципово відрізняються за параметром сталості-змінності. Якщо комунікаційну і мотиваційну готовність можна розвинути через виховання і навчання у широкому діапазоні, то інтелектуальні та, особливо, психофізіологічну готовність розвинути важче [7].

Розроблена нами модель включає в себе складові та критерії психологічної готовності волонтерів до роботи з людьми похилого віку, розкриває форми роботи, етапи та принципи організації підготовки волонтерів до даного виду діяльності (рис. 1).

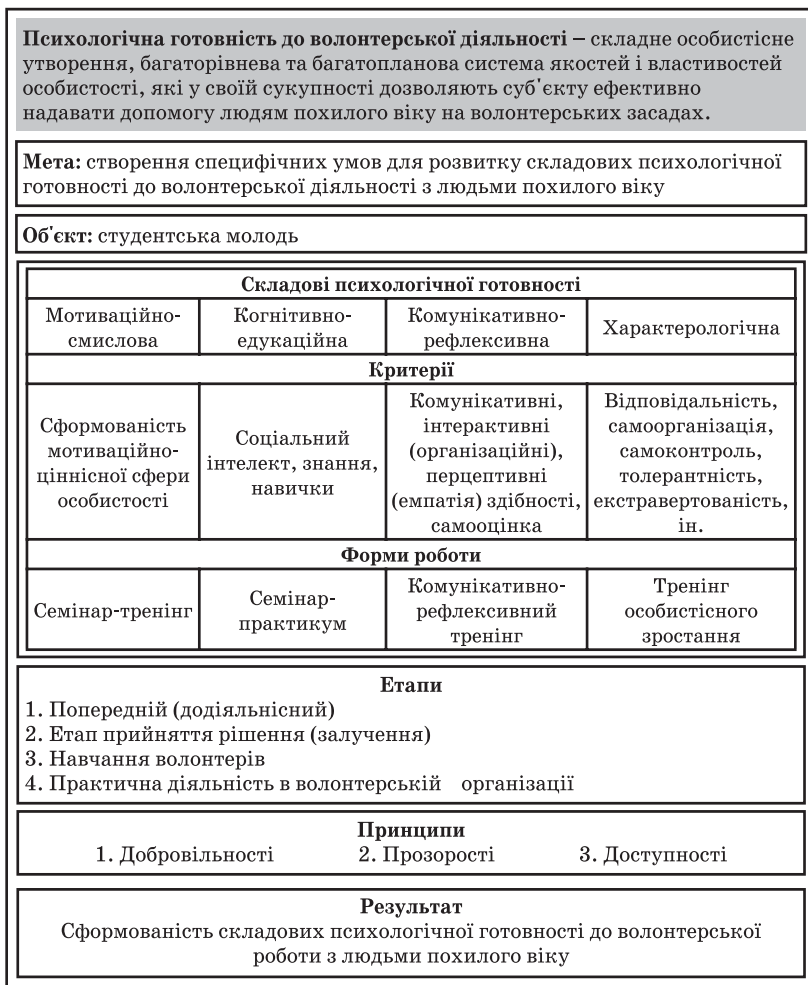

Рис. 1. Модель формування психологічної готовності до волонтерської роботи з людьми похилого віку

Формування психологічної готовності до волонтерської роботи з людьми похилого віку базується на таких основних принципах:

- добровільності (жодна людина не може бути примусово втягнена в програму; приходячи в організацію, студент демонструє власне волевиявлення і бажання працювати);

- прозорості (в процесі підготовки студентів до волонтерської роботи не може бути використано жодних технологій маніпулювання свідомістю і поведінкою людини);
- доступності (Будь яка людина, що виявила бажання працювати у волонтерській організації, має право вибору організації та форм роботи в даній організації).

З точки зору когнітивно-едукативного компонента готовності до волонтерської роботи з людьми похилого віку, волонтер повинен володіти певним знаннями (Н.В. Черепанова):

- про організацію, в якій він працює (місія, історія, цілі, інформація про програми і проекти, правове поле і межі дії організації);
- про особливості соціальної роботи з людьми похилого віку (етичний кодекс, права людей похилого віку, особливості здоров'я і фактори старіння тощо);
- про психологічні аспекти роботи з людьми похилого і старечого віку, психологічні аспекти роботи з помираючими клієнтами;
- про основи першої медичної допомоги і догляду.

Волонтер повинен володіти низкою умінь і навичок: уміти правильно розуміти потреби людей похилого віку; володіти навичками психологічного захисту, не допускаючи професійного вигорання; мати готовність до надання різних видів допомоги і підтримки; володіти навичками надання першої невідкладної допомоги; володіти навичками догляду за хворими в домашніх умовах [12], [13].

З точки зору характерологічного критерію, волонтер повинен мати наступні якості: емпатія, терпимість, емоційна стійкість, висока соціальна мотивація тощо.

Мотиваційно-сміслова складова передбачає розвиток основних компонентів мотиваційно-ціннісної сфери особистості, упорядкування системи ціннісних орієнтацій молодій людині, визначення ключових мотивів (внутрішніх або зовнішніх), що призводять до включення людини у волонтерську діяльність, сформованість мотивації досягнення успіху в діяльності та альтруїстичної спрямованості особистості волонтера.

Комунікативно-рефлексивний компонент включає в себе готовність до спілкування як з відповідною категорією людей, їхніми сім'ями, так і з іншими учасниками процесу надання допомоги: колегами-волонтерами, представниками соціальних служб, медичних закладів тощо.

За аспектами спілкування можна виділити декілька складових:

1. Комунікативна складова – наявність відповідної комунікативної компетентності як здатності формулювати свою думку та розуміти думку іншої людини (кодування, передачі та декодування мовних сигналів), уміння розпізнавати як вербальні, так і невербальні сигнали в процесі спілкування, урахування вікових та індивідуальних аспектів комунікації.
2. Перцептивна складова – наявність відповідних перцептивних механізмів – емпатії, як здатності співчувати та розуміти чужі емоційні стани; рефлексії як здатності давати оцінку власним вчинкам та особистісним якостям; ідентифікації, включаючи вміння протистояти негативним соціальним стереотипам та впливам.
3. Інтерактивна складова – здатність налагоджувати взаємодію з колегами та людьми, яким надається допомога, організаторські здібності, уміння вести за собою, брати відповідальність, уміння працювати в колективі і знаходити вихід з конфліктних ситуацій тощо.

Формування психологічної готовності до волонтерської роботи з людьми похилого віку має поетапний характер і передбачає декілька етапів:

- попередній етап включає в себе всю систему виховання в сім'ї та виховних інститутах. Головною метою цього етапу є сформувати в індивіда систему особистісних рис (доброзичливість, працелюбство тощо), позитивне ставлення до людей похилого віку, усвідомлення необхідності надання посильної допомоги тим людям, які її потребують;
- етап прийняття рішення про участь у волонтерській роботі включає в себе внутрішню роботу суб'єкта, усвідомлення необхідності й важливості допомоги людям похилого віку, прийняття на себе відповідальності, формування мотивів волонтерської діяльності, отримання первинних знань про волонтерство як процес та про волонтерські організації;
- етап навчання здійснюється, як правило, в рамках підготовчих курсів, школи волонтерів, роботи під керівництвом наставника-професіонала або волонтера з досвідом роботи. Даний етап передбачає ознайомлення студента-волонтера з історією волонтерства, з особливостями роботи конкретної волонтерської організації, зі специфікою об'єкта (вікові, фізіологічні, соціальні особливості людей похилого

віку). В ході навчання студент також отримує первинні навички проектної діяльності (розробка та реалізація соціальних проектів, фіндрайзингу, що спрямовані на надання соціально-психологічної, медичної, побутової допомоги людям похилого віку). Даний етап можна розглядати як такий, що сприяє розвитку у волонтера набору особистісних якостей, важливих для волонтерської роботи, майбутньої професійної діяльності та спілкування.

Підготовка до волонтерської діяльності не закінчується і в процесі самої діяльності. На етапі практичної роботи здійснюється переосмислення своїх знань, умінь, навичок, виробляється індивідуальний стиль діяльності, здійснюється пошук необхідних захисних механізмів, розвивається ряд особистісних якостей, необхідних для ефективного виконання роботи.

Висновок. Розробка теоретичної моделі психологічної готовності волонтерів до роботи з людьми похилого віку спрямована на удосконалення організації даного виду діяльності серед студентів у вищих навчальних закладах та організаціях, що використовують працю волонтерів для надання допомоги людям похилого віку.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
2. Волкова Н.А., Кораблина Е.П. Значение профессиональных качеств в процессе адаптации к трудовой деятельности // Экспериментальная и прикладная психология. – 1987. – Вып.12. – С.91-93.
3. Горностаев П.П. Готовность личности к саморазвитию как психологическая проблема // Проблемы саморазвития личности: методология и практика: Сб. науч. трудов. Депонировано в ИНИОН АН СССР № 42525 от 27.07. 1990 г. – С. 126-138.
4. Дьяченко М.И., Кандыбович Л. А. Психологическая готовность / [М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович]. – М.: Наука, 1986. – 315 с.
5. Ковалев А.Г. Психология личности. – М.: Знание, 1969. – 361 с.
6. Моляко В.О. Психологічна готовність до творчої праці / [Моляко Валентин Олексійович]. – К., 1989. – 48 с.

7. Рибалка В.В. Психологія праці особистості: Навчально-методичний посібник / [Рибалка Валентин Васильович]. – К.-Кременчук: ПП Щербатих, 2006. – 76 с.
8. Рибалка В.В. Психологія професійного самовизначення для здорових старшокласників: Методичні рекомендації / [Рибалка Валентин Васильович]. – К.: ІПППО АПН України, 2004. – 24 с. (с.9)
9. Санжаева Р. Д. Психологические механизмы формирования готовности человека к деятельности. Дис. ... д-ра психол. наук. – Новосибирск, 1997. – 347 с.
10. Стюарт-Гамильтон Я. Психология старения / [Стюарт-Гамильтон Я.]. – СПб.: Питер, 2002. – 256 с.
11. Тулякова Л. М. Подготовка студентов вуза к деятельности с людьми пожилого возраста как фактор профессионального становления социального работника: Дис... канд. пед. наук. – Ульяновск, 2005.
12. Іршуля Груца-Мьонсік. Порівняльна характеристика польсько-українського волонтерства в контексті морального розумування / Іршуля Груца-Мьонсік. – Кам'янець-Подільський: Каліграф, 2010. – 140 с. ISBN 978-966-96698-12-5
13. Черепанова Н.В. Социальное обучение в добровольческом движении: Автореф.дис. ...канд.пед.наук. – Ставрополь, 2006. – 31с.

In the article of Veremeenko E.V. "Theoretical model of formation of psychological readiness of students-volunteers to work with people of advanced age" key approaches to studying of psychological readiness to volunteer's activity are considered. The theoretical substantiation of model of formation of psychological readiness of students-volunteers to work with people of advanced age is given.

Key words: the volunteer, the volunteer's activity, psychological readiness.

Отримано: 04.12.2009